ДАРВАН ПЕТР

КЕЛНӘ НОМИН ОРШЛ

ДАРВАН ПЕТР

КЕЛНӘ НОМИН ОРШЛ

Элст
Хальмг дегтр һардач
2002

НҮР ҮГ.

Келн – ямаран чигн келн-улсин нег эркн зөөр болдмн. Яһад гихлә, келәр дамжад, улс эврәннь кезәңк ухан-билгин зөөрлә таньлдх бәәтхә, эндркән теткж, иргчән белднә. Тегәд чигн сүл җилмүдт хальмг келнә төр өдр ирвәс улм шилтмһә оньг авлж, эрк биш күцәх күцл тәвж, олн зүсн халхар кех көдлмш үүдәнә.

Таңһчин кесг школмудт шишлң келн-улсин классмуд секгдв, Хальмг государственн университетд онц хальмг филологин болн сойлын факультет бүрдәгдв, хальмг келиг бичкдүдин садас (өскүләс) авн деед сурһуль күртл дасдг болв. Цуг эн төрмүдиг күцәхин кергт олн зүсн көдлмш кегджәнә. Тедн дунд кергтә дасхурмуд (учебники) болн дөңцлмүд (пособия) һарһлһн ик орм эзлжәнә. Эн дегтр теднә негнь.

Хальмг филологин болн сойлын факультетин оютнр болн хальмг келнә туск медрл хәәсн умшачнрт нерәдгдсн эн дегтрт хамгин түрүнд йирин келнә туск медрл өггджәнә. Зәрм төрмүдәр автор эврәннь ухантоолвран илткж, келнә болн келлһнә мергжлтин оньлар һардвр кеж, умшачнрт чигн, номтнрт чигн соньн болтха гиж зөвәр чирмәлә. Көөсн күцлнь яһж күцсиг умшачнр бийснь үнлх зөвтә. Зуг үнлхләрн, шин юм орулхдан автор хоосн нернә төлә биш, хальмг келнә өргжлтин төлә, дарани шинрүллһнә төлә биш, дорас өсч йовх ачнр-жичнриннь төлә ясвр орулх санаһинь медх йоста. Тегәд чигн эндү харһхла, эртәснь бурушалго, невчк ухалжаһад, ашлвр кехмн. Ода деерән деед сурһулин төлә хальмг келәр бичгдсн дасхурмуд (учебники) уга цагт эн дегтр тусан күргх гиж сангдна. Зуг нег зүтклдә үүдәхнь – эн дегтрт орулсн шин терминмүд болх бәәдлтә. Яһад гихлә, эднә ик зунь түрүн болж эн дөңцлд орулгджана. Болв эдн энд орж одв гиж икәр әәхмн биш. Цаг ирвәс эднәс сән, ондан терминмүд чигн һарад бәәх. Тиигхлә, энд орсн терминмүдин эс таасгдснь сольгдад чигн бәәх.

Ода хальмг келн шаңһа (государственный) келн болжах цагт, терминмүдин төр йир эркн төр болжана. Терүг чикәр хаһлхин төлә оньлин (теория) медрл керглгднә. Дарук ик төрнь – өдгә цагин орфографь. Энүнә тускар 1925-гч җиләс авн номтнр зүткә. Яһад гихлә, эн төриг хаһлхин төлә бас оньлин медрл кергтә бәәсмн. Һурвдгч хаһлх ик төрнь – хальмг литературн келнә төр. Урдкарн торһуд дөрвд хойр диалектәр сүүр авлһн хажһр шиидвр бәәж гиж эндр келж болхмн. Алңтргч эгшгүдин төр хаһлхд номт Бадмин Бата авсн "туужлгч кевд өөрхнинь авхмн" гисн бәрцәр һардвр кеж, литературн кел тогтах кергтә.

Цуг эн төрмүдәр, наадк чигн олн зүсн келнә төрмүдәр эн дегтрт шишлң тоолврмуд олж болхмн.

ҺАРГ

Нүр үг. 3

I. Келнә үгмүдин көрң. 4

1. Үг болн үгин чинр. Үгмүдин зүсн-зүүл. 4
2. Үгин чинр болн терүг чикәр олзллһн. 10
3. Терминмүд болн терминолог. 11
4. Конкретн болн абстрактн үгмүд, үгин шуд болн киизң чинрмүд. 14
5. Үгин олн чинр (полисемий) болн омонимсин төр. 16
6. Синонимс болн антонимс. 19
7. Үгин дота янз. Этимолог болн үгин чинрин өргҗлт. 25
8. Неологизмс болн архаизмс. Эднә классификац. 28
9. Хадмлвр. Эвфемизмс болн эднә учр-утх. 33
10. Идиомс болн фразеологическ ниицән. Холвлдан. 36
11. Оруд үгмүд, эс гиҗ өгйәлврмүд (заимствования). 38
12. Үгин тууҗлгч болн логическ халхс. Үг болн медән. 43

II. Келлһнә әс. 47

1. Келлһнә әәсиг юуни төлә шинҗлдви? 47
2. Келлһнә әс болн эднә үүдлһнә учр-уршгуд. 48
3. Фонем гидг медән. 55
4. Келлһнә җисәнд учрдг әәсин хәрүцән (взаимодействие). 60
5. Чинвр болн интонац (айслвр). 65
6. Әәсин фонетическ йосд. 71
7. Фонетик, график, орфографь болн бичгин тууҗ. 75

III. Келнә грамматическ тогтац (цогц). 82

1. Грамматик ю шинҗлнә? 82
2. Грамматик болн лексик. 84
3. Үгин тогтац болн кев. 90

4. Грамматическ эв-арһс. 97
5. Грамматическ категорьмуд (оньврмуд). 101
6. Келлһнә хүвс болн зәңгин мөчмүд. 117
7. Бәәлһнә болн чинрлгч нерд. 121
8. Орч нерд (местоимения). 126
9. Үүлдгч болн энүнә грамматическ категорьмуд (цаг, бәәдл, шинж). 132
10. Зәңг болн үгмүдин холвлдан. 139
11. Шуд, киизң болн күүнә шуд келлһн. 142
12. Зәңг болн тоолвр. 142
13. Келдин морфологическ классификац (әңглвр). 144

IV. Хальмг келнә болн келлһнә мергҗлтин сүүр. 150

1. Хальмг келлһнә мергҗлтин оньлин сүүрмүд. 151
2. Келлһнә болн келлһнә биш тогтацмудын залһлдан – келлһнә мергҗлтин бас нег сүүр. 159
3. Хальмг келлһнә чинрмүд. 172
4. Келлһнә мергҗлт болн нүүрцгч зәңглвр. 221

V. Келнә стильмүд. 239

1. Амн болн бичмр стильмүд. 239
2. Урн болн номин стильмүд. 240
3. Келнә стильмүд хоорндк хәрүцән. 241

VI. Келн үүдлһнә төр. 243

1. Келн яһҗ үүдсмби? 243
2. Келнә үүдврин туск оньлмуд (теорьмуд). 244

VII. Келдин өргҗлт болн теднә классификац (әңглвр). 256

1. Келдин зүсн-зүүл. 256

2. Келдиг йозурарнь йилһлһн. Шинҗллһнә
тууҗлгч-дүңцүлгч эв-арһ олзллһн. 256
3. Литературн келн болн диалектмүд. 266
4. Литературн келн болн жаргонмуд. 272
5. Келд хоорндк хәрүцән. 273
Товчлгч үг. 278
Терминмүдин толь. 280
Олзлсн литератур. 292